

Vrijheid

Essays over de moeilijkheid vrijheid te begrijpen

Onder redactie van Markus Matthias

Met bijdragen van Stevo Akkerman, Hans Alma,
Abdelkader Benali, Markus Matthias en Rinus Otte

DAMON

Inhoud

Woord vooraf	7
<i>Stevó Akkerman</i>	
Een eenzame vrijheid	9
<i>Rinus Otte</i>	
Hoe overleven we <i>met recht</i> de vrijheid?	17
<i>Abdelkader Benali</i>	
Een wachten dat al een heel leven duurt	39
<i>Hans Alma</i>	
Het heilige als grens en bron van menselijke vrijheid	
Een pleidooi voor levensbeschouwelijke (her)oriëntatie in de publieke ruimte	47
<i>Markus Matthias</i>	
Vrij van vrijheid	
Luthers ontdekking van de dialectiek van vrijheid	79
Auteurs	105

Een eenzame vrijheid

Stevo Akkerman

Ik ben een kind van de Reformatie en dus van de vrijheid, dat werd me al vroeg ingepeperd. Ik kan er niets aan doen dat ik dat kind ben, het is het gevolg van het lot; ik werd nu eenmaal geboren in een gereformeerde familie, 446 jaar nadat Luther zijn stellingen wel of niet aan de deur van de slotkapel van Wittenberg nagelde.

Als ik aan buitenstaanders vertel dat onze variant van het gereformeerdendom de ‘vrijgemaakte’ was, reageren ze vaak opgelucht. Niet dat strenge, gelukkig, niet dat benauwde. Een beetje losjes, gereformeerd met een dansje, jaja, vrijgemaakt, leuk.

Het doet me altijd verdriet hen dan uit de droom te moeten helpen, niet alleen omdat het vervelend is mensen teleur te stellen, ook omdat ik weet dat er – historisch gezien, theologisch gezien – wel degelijk een verband is tussen de woorden ‘Reformatie’ en ‘vrijheid’, al voelde dat niet zo toen ik als jongen van 12 uit mijn hoofd moest leren wat mijn enige troost in leven en sterven was. Aan sterven was ik nog lang niet toe en wat dat leven betrof: ik kreeg steeds meer het gevoel dat dat pas zou beginnen als ik de kerk uit zou vliegen. Vergis je niet: dit was een kerk waar we bij de doop van elk kind, wat een feestelijke gebeurtenis heette te zijn, te horen kregen dat ‘het leven niets anders is dan een gestadig sterven’. Hoppa!

In mijn roman ‘Donderdagmiddagdochter’ heb ik beschreven hoe onvrij de kerkbank kon voelen – de broeders en zusters zongen welgemoed dat ‘het Goddeloze volk wordt haast tot as’, ja zou ‘vergaan als was’, maar mij benam het de adem. “Ik wou dat ik gewoon kon meezingen en meegeloven, of meedutten, dat zou nog beter zijn, maar ik krijg het spaans benauwd, ik wil weg, maar dat kan niet. Ik krijg kramp in mijn buik, ik begin te zweten, het is alsof ik een klein kind ben dat moet plassen in een drukke winkel: het kan niet, het mag niet, maar het ophouden is onmogelijk.”

Ik was een blinde in het land der zienden, en het was onvermijdelijk dat ik zou vertrekken. Maar – ik vat de gang van zaken maar snel even samen – in het land der blinden was het ook niet alles. Zoals bij de zienden alles verplicht helder was, zo was bij de blinden alles verplicht duister. Ook hier wemelde het van de vanzelfsprekendheden. Net als in de kerk van de gelovigen werden ook in de kerk van de gelovigen de opvattingen in groepsverpakking afgeleverd – er waren bijvoorbeeld nauwelijks ongelovigen tegen abortus, terwijl dat toch best had moeten kunnen. Eigenlijk bleken ook geloof en ongeloof zélf grotendeels overdraagbare aandoeningen te zijn. “Wij geloven al sinds drie generaties niet meer”, zei een collega eens tegen me. Dan heb je het dus niet over overtuigingen, maar over familietrekjes. Hoeveel mensen zijn er niet die trots beweren uit een echt rood nest te komen, dan wel te stammen uit een klassiek liberaal geslacht? Knap hoor! Zij zien zichzelf dan niet zelden ook nog als de enige ware erfgenamen van de Verlichting, een proces waar sommige groepen – de gedachten gaan hier uit naar de religieuzen, en

Een wachten dat al een heel leven duurt

Abdelkader Benali

Misschien zijn we allemaal wel vrij, alleen vergeten we dat we het zijn.

En wanneer we ontdekken dat we al die tijd vrij zijn geweest, dan voelen we iets van spijt over de periode van onwetendheid. Moest het zo lang duren?

Wanneer ik vrijheid benoem, worstel ik. Vrijheid lijkt eerder gevoeld dan beleefd te worden. Gevraagd naar voorbeelden van vrijheidsbeleving kom ik niet verder dan algemeenheden. Alsof de vrijheid alleen maar vrijheid kan zijn wanneer het aan zijn eigen definitie ontsnapt. Het lijkt ook op gespannen voet te staan met waarheid. De zoektocht naar waarheid veronderstelt uitkomen op een universeel inzicht. Een gedachte. Een principe. De weg ernaartoe moet vrijheid worden ingeperkt. De Goelag en de concentratiekampen zijn in de zoektocht naar waarheid nooit ver weg. Maar vrijheid is ook niet alles. Teveel vrijheid leidt tot een onaangenaam gemoed.

De pijn van het vrij zijn kan verlamvend werken, het kan ons ook vitaal maken, we mogen ons leven leven. Een gedachte die iets van verlichting zou moeten brengen, kan ook neerslachtig maken. Zo fijn is dat leven niet. Het leven benauwt. Men kan in volledige vrijheid vastlopen in het leven, waar het mis ging een

compleet raadsel. Het gebeurde gewoon. De vrijheid verstikt.

Men aanvaardt passief de kwellingen van het bestaan, totdat men voorbij het punt is dat men het nog ervaart, als een zeevaarder die dronken van het stappen op het vasteland weer op de boot gaat en zich de volgende dag op volle zee niet voor de geest kan halen waar de kater vandaan gekomen is - het enige wat overblijft is gelaten, omhuld door de wolken van de melancholie, voor zich uit staren. Dit noemt men ook wel een depressie. Het moderne antwoord op falende vrijheid is een depressie.

Steeds meer vrijheid moet in een steeds kortere periode beleefd worden.

Het heden benauwt: een kleine doorgangspost waar het voor die paar gekwalificeerden goed toeven is, maar ook niet meer dan dat. Het heden bereidt nergens op voor, het heden leidt nergens toe, behalve tot meer heden waarin we nog altijd omringd zijn door de wilde maalstroom van de twijfel. Het zit propvol verlangens en die verlangens kunnen niet worden ingelost, door niemand niet.

Daarnaast lijkt het alsof er meer heden bij komt, ten koste van het lange en stabiele verleden - het prettige aan het verleden is dat de instabiliteit die erin vervat zit allang is opgedroogd en verwerkt. De speelse toekomst wordt compleet aan het zich onttrokken door het opdringerige heden, we creëren niet of nauwelijks nog ruimte om die toekomst te dromen.

Wie oud wordt heeft sowieso weinig aan het heden, het heden is niet voor hem. Het is voor de anderen, zij die er nog de vruchten van kunnen plukken.

Het heden is een geannexeerde plek geworden. Een plek van privilege.

Het verleden stelt niks meer voor. Men mag er zich niet op beroepen, we hebben er weinig herinnering aan.

De toekomst is een stalen wand waar men met duizelingwekkende snelheid op koerst. Op de rem trappen is niet toegestaan. De crash voltrekt zich in stilte.

Zo in het heden leven dat het een eeuwigheid lijkt, daar waar religie tot voor kort het patent op had, dat heden iets van heilig aanzien geven, dat is toch wel een dingetje geworden. Men is tot de conclusie gekomen dat zonder heiliging het heden kraak noch smaak heeft.

Kijk naar de spectaculaire opkomst van mindfulness-meditaties die de gejaagde bewoner van de vierentwintiguurseconomie leren om in dat uit z'n voegen barstende heden ergens een alkloof in te richten waar het grote Niets onderdak kan vinden.

Na afloop van zo'n meditatie spreekt men zonder het te weten in religieuze termen. Het is pure glosolalie.

Vrijheid, een groot goed, en toch is ook daar de pekel van de scepsis in getrokken, althans voor mij. Ik heb langzamerhand een broertje dood aan de vrijheid gekregen. De idee-fixe dat je uit een oneindig aantal mogelijkheden de beste kiest, dat je je individualiteit alleen kan ontwikkelen als je niets je tegenhoudt, zo min mogelijk obstakels die jouw verlangens en emoties kunnen frustreren en natuurlijk dat pleidooi voor de vrijheid van meningsuiting. Mijn ervaringen zijn anders.

Mijn artistieke vrijheid rendeert het beste wanneer ik me beperkt voel in mijn vrijheid. Als een kat in het nauw.

Vrij van vrijheid

Luthers ontdekking van de dialectiek van vrijheid

Markus Matthias

1. De zoektocht naar vrijheid als aanleiding voor de hervorming

“Hoe krijg ik een genadige God?” Voor velen was dat de centrale vraag van de kerkhervormer Maarten Luther (1483-1546). Luther, de gedreven, opgewonden monnik, die vooral belangstelling heeft voor *zijn* eigen heil. De leer van de rechtvaardiging-alleen-uit-genade lijkt daarom in het centrum te staan van Luthers theologie. Luther heeft echter geen boek geschreven over de leer van de rechtvaardiging, hij heeft wel heel veel over vrijheid geschreven.

In het jaar 1520, helemaal aan het begin van de hervorming, verschenen de drie zogenaamde reformato-
rische hoofdgeschriften, allemaal geschriften over vrijheid of juist onvrijheid: In augustus 1520 publiceerde Luther een oproep aan de overheden om hun verantwoorde-
lijkheid te nemen ter verbetering van de christelijke sa-
menleving: *Aan de christelijke adel van de Duitse natie over de verbetering van de christenheid (An den christlichen Adel deutsche Nation von des christlichen Standes Besserung)*. Als lid van de kerk is de overheid, hetzij vorst of magistraat,

volgens Luther (en in zijn tijd) niet alleen bevoegd, maar ook verplicht leiding te geven en ervoor zorg te dragen dat de kerk “functioneert” als het ertoe aangewezen personeel, de bisschoppen, in gebreke blijft. Ze zijn ertoe bevoegd op grond van de principiële gelijkheid van alle christenen (algemeen priesterschap van alle gelovigen). Dit geschrift is als het ware de vooruitlopende pendant van het “eerste” geschrift over de Babylonisch gevangenschap van de Kerk (*De captivitate babilonica ecclesiae praeludium*) dat in oktober 1520 in het Latijn verscheen. Volgens Luther wordt de kerk, d.w.z. de christenheid, het christelijk volk, gevangen gehouden door het pausdom in Rome. En een maand later, in november 1520 laat hij zien wat hij denkt over de vrijheid van een christenen (*Von der Freiheit eines Christenmenschen*; ook in het Latijn: *De libertate christiana*). Dus, vanaf het begin draait het allemaal over herstel van vrijheid.

Vijf jaar later werd Luther door Erasmus van Rotterdam (1466-1536) uitgedaagd het probleem van de vrijheid nog eens op een andere manier te belichten. Hij doet dat in zijn bekende geschrift *Over kiezen in gebondenheid* (*De servo arbitrio*) van december 1525.¹ Dit laatste geschrift noemde Luther zelf samen met zijn catechismussen de enige boeken die het waard zijn om misschien in een uitgave van zijn verzamelde werken bewaard te blijven. Het zijn (bijna) de enige boeken

1 Latijnse tekst met Nederlandse vertaling van Max Staudt en Krista Mirjam Dijkerman, in: Maarten Luther: I. Theologische antropologie. De mens voor God, Eindhoven: Damon 2017, p. 246-677.